

MAKALE HAKKINDA

Geliş:

MART 2017

Kabul:

AĞUSTOS 2017

ÇOKKÜLTÜRLÜ EĞİTİM PERSPEKTİFİNDEN KOSOVA'DA SOSYAL BİLGİLERİN YAPILANDIRILMASI

Berna BABAYONUZ BAJMAKU^a

ÖZ

Çağımız dünyasında meydana gelen değişme ve gelişmeler insanların birbirini daha yakından tanıması ve iletişim kurmasını sağlamıştır. Aynı sınırlar içerisinde yaşayan kültürler ve farklı coğrafyalarda yaşayan kültürler birbirlerinin kültürlerini tanıma fırsatı bulmuşlardır. Tüm bunlar çokkültürlülük kavramının ortaya çıkmasına veya günümüzde giderek ivme kazanmasına neden olmuştur. Tekkültürlülüğün aksine çokkültürlülüğün daha büyük öneme sahip olması demek, farklı kültürlere saygı duymak, onlara karşı hoşgörülü olmak, aynı sınırlar içerisinde barışçıl koşullar içinde yaşamayı daha iyi bilmek demektir. Çokkültürlü toplumlarda yaşayan bireylerin günümüz dünyasına uyum sağlayabilmek veya aktif rol alabilmek için tekkültürlü toplumda yaşayan bireylerden daha avantajlı olduğunu söylemek mümkündür. Günümüzde aranan “etkin veya etkili vatandaş” modelini yetiştirmek için en önemli veya ilk adımın eğitimden geçtiği açıktır. Toplum da aktif rol üstlenen veya etkin bir vatandaş yetiştirmeye en uygun ders konuları da muhakkak ki sosyal bilgiler ders konuları içerisinde yer almaktadır. Sosyal bilgiler ders konularıyla yakın ve uzak çevrenin sorunları ders ortamına getirilerek işlenir. Bireylere, daha çocukluk çağından sosyal sorunlara karşı duyarlı olma, sorunlara çözüm üretebilme, karar verebilme ve en uygun çözümü uygulamaya koyabilme öğretilir. Böylece bireyler, farklı düşünme biçimleri ve becerilerini kullanarak ulusal, yerel ve dünya sorunlarına karşı duyarlı olabilmeye yeteneği kazanmış olurlar. Çokkültürlü bir toplum olma özelliğine sahip olan Kosovada da “etkin veya aktif vatandaş” olabilmeye özelliği günümüzde aranan bir vasıf olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu vasıfın sağlanmasında en önemli ve birincil rolü çokkültürlü eğitim üstlenmiştir. Çokkültürlü eğitimle bütün topluluklar kendi dillerinde eğitim görme, kendi kültürlerini ve değerlerini tanıma fırsatı bulmuşlardır. Fakat dünya sahnesinde aktif rol alabilmek için bir adım daha öteye gitmek gerektiği açıktır. Bunun için Kosova’daki çokkültürlü eğitim sistemine sosyal bilgiler programının getirilmesi gerekliliğini vurgulamak yerinde olacaktır. Sosyal bilgiler eğitimiyle Kosova toplumunu oluşturan bütün topluluklar öncelikle kendi toplumlarındaki dil, din, değer ve inançlar hakkında bilgi sahibi olacak ve onlara karşı olumlu tutum sağlayabilecek; sonra da dünyadaki evrensel değerleri öğrenmeye ve onlara karşı tutum geliştirmeye açık olacaklardır. Farklı kültürler ve değerler hakkında eğitim almış olan ve bu konularla donatılmış olan bireyler küresel toplumda etkin veya aktif vatandaşlar olarak kendilerine yer edinebileceklerdir. Kendi toplumundaki toplulukları kabul etmemek veya toplumu oluşturan kültürleri bastırmaya çalışmak, dışardaki yani kendi toplumunun dışındaki kültürleri de öğrenmeye açık olmamayı beraberinde getirecektir. Bu durumda evrensel değerler esasına dayanan küreselleşmeye uyum sağlamak daha zor hale gelecektir.

Anahtar Kelimeler: Çokkültürlülük, Küreselleşme, Çokkültürlü Eğitim, Sosyal Bilgiler, Etkin Vatandaş.

GİRİŞ

Günden güne gelişen, değişen ve birçok yönden küreselleşen dünyamızda çokkültürlülük büyük bir öneme sahiptir. Teknoloji, iletişim gibi imkanların artması, farklı kültürlerin birbirini tanması ve kaynaşmasında adeta bir köprü görevi görmüştür. Farklı kültürlere sahip olan toplumların birlikte yaşaması veya yaşamak zorunda kalması, farklı kültürlerle sahip olmalarına rağmen birbirlerinin kültürlerine saygı göstermesi çokkültürlülük olarak tanımlanabilir. Tek kültürlü toplumların aksine çokkültürlülüğün, çokkültürlü bir toplumda yaşayan vatandaş için daha fazla sorumluluk getirdiği açıktır.

Bir milletin maddi ve manevi değerleri, inançları, adet ve gelenekleri, yeni nesillere aktarmaya çalıştığı herşey kültürü oluşturur. Kültür, göreceli bir kavramdır ve değişen bir yapıya sahiptir. Kişisel davranışları yönlendirme ve topluma kimlik kazandırma özelliğine sahiptir. Aynı zamanda toplumların birlik duygusunu artırır. Günümüzde kültür, inanç, dil, din, sosyal yapı iç içe geçmiş durumdadır. Birini birinden ayırmamız anlamsızdır. Dünyamızın giderek küreselleşme yoluna gitmesi tek kültürlü toplumların yavaş yavaş dünya sahnesinden silinmesine işaret etmektedir. Tek kültüre sahip toplumların kendilerini yenileyememesi, ilerki dönemlerde kendini geliştirmiş kültürlerin etkisi altına girme ihtimalini arttıracak ve günden güne yok olmalarına sebep olacaktır. Dolayısıyla kültürün gelişmesinde en önemli etken iletişim olmalıdır. Dünyamızdaki kültürel değerler, tüm dünya insanların kültürel değerlerini bir araya toplama ve tüm insanlığın kabul ettiği ortak bir kültür oluşturma yolundadır (Ulusoy, 2015). Kültür, toplumu oluşturan değerleri içinde barındıran bir unsurdur. Kültür, insanın bakış açısına göre şekillendirilebilir veya değiştirilebilir. Toplumun her bireyi, davranışlarıyla olsun gelenek ve görenekleriyle olsun toplumunun kültürünü yansıtmalıdır. Bunun yanısıra birey, diğer kültürlerle sahip olan bireylerle de iletişim halinde olmalı ve farklı kültürleri tanıma ve onlara saygı duymayı bilmelidir.

Günlük yaşamda farklı inanç, farklı davranış biçimleri, farklı hayat tarzları vardır. Bu durum, yalnızca dünyada ya da farklı bir coğrafyada değil, bir ülke veya bir toplum içinde de farklı kültürlerin olduğunu gösterir. Her toplumda farklı yaşam tarzları ve farklı kültürler mevcuttur. Kültürel çeşitlilik bizi kendi kültürümüzdeki çeşitlik hakkında da bilgilendirir (Gökalp, 2013). Toplumu oluşturan bireylerin dil, din, ırk, tarih, coğrafya açısından farklı kökenlerden gelmesi çok kültürlülük olarak tanımlanabilir. Çokkültürlülük kavramı ortak sınırlar içinde yaşayan, bir siyasal yapıya sahip olan toplumlarda geçerli bir

kavramdır. Aynı zamanda farklı milletlere mensup insanların birlikte yaşamasıyla da ortaya çıkabilir (Kongar, 2017).

Sosyolojik açıdan ele aldığımızda günümüzdeki toplumların çoğunun çokkültürlü yapıya sahip olduğunu görmekteyiz. Toplumlardaki çokkültürlü yapı iki temel nedenle açıklanabilir. Birinci temel neden, modern ulus-devletlerin çoğunun birden fazla etnik, din ve kültürü kendi bünyesinde barındırmasıdır. İkinci temel neden ise boyutları ve yönü değişen göç dalgasıdır (Özyurt, 2005).

Çokkültürlü toplum, tarihsel ve sosyolojik açıdan bakıldığında birden fazla kültürü içerisinde barındıran toplum anlamına gelir. Hoşgörü eksikliği, düşmanlık gibi olumsuz siyasal eğilimleri sınırlayabilmenin yolu çokkültürlülükten geçer. İşlevsel bir kavram olan çokkültürlülük veya kültürel çoğulculuk, farklı ırk ve milletlerden oluşan değişik dilleri konuşan, çeşitli örf, adet ve geleneklere sahip olan, bununla beraber bir arada yaşayan toplumsal yapılardır. Çokkültürlülük yalnızca toplumsal azınlık olan farklı kimlik kümelerinin konumunu etkileyecek bir düzenleme değil, toplumu oluşturan bu farklılaşmış kümeler arasındaki ilişkilerin bütünüdür. Kültürel çoğulculuk kavramı, bir ulus-devlette yaşayan çeşitli dilleri konuşan, farklı dinlere, kültürlere, örf ve adetlere mensup toplumlar için kullanılmaktadır. Her milli kültür dünya kültürünün ayrılmaz bir parçasıdır ve milletin gelişmişlik düzeyiyle diğer özelliklerine uygun olarak evrensel bir anlam taşımaktadır (Özhan, 2006). Çokkültürlülük, toplumu oluşturan en önemli öğelerden biri olan kültür çeşitlerinin birlikte var olma durumlarını gösterir. Farklı özelliklere sahip olup aynı ortamda yaşayan toplumların yaşam tarzları hakkında bize bilgiler sunar. Bu nedenle çokkültürlülük ve çokkültürcülüğün dünyada nasıl algılandığı, çokkültürlü toplumun özellikleri, tarihsel ve sosyolojik önemi, farklı dil, din, örf, adetlere sahip olup bir arada yaşayan toplumların yapısı hakkında bilgiye sahip olmak her vatandaş için önemlidir.

Çokkültürlü toplumlarda yaşayan bireyler açık görüşlü, kozmopolit olma imkanına sahiptirler. Birkaç kültürün bir arada yaşadığı bir ortamda bireyler farklı inançlara, farklı kültürlere, farklı düşüncelere saygı göstermeyi, hep beraber yaşama özelliğini kazanmayı ve farklılıklarla gelişmeyi öğrenirler. Çokkültürlülüğün olumsuz yanlarına baktığımızda ilk olarak bireysel sorunların başında kimlik karmaşası karşımıza çıkmaktadır. Kimlik karmaşası en çok göç etmiş insanlar için ait olamama şeklinde görülebilir. Kimlik karmaşasının bir diğer örneği de karma kültürlerde yaşayan insanların kendilerini bir kimlik seçmek zorunda hissetmesi veya hiçbir kimliği benimseyememesi şeklinde karşımıza çıkabilir. Bireysel sorunlardan

başka daha büyük problemlere neden olan toplumsal sorunlar karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal sorunlar azınlık ve çoğunluk gruplar arasında olagelmektedir. Değişik kültürlelere sahip olan bireylerin bir arada yaşaması insanların birbirlerini kendi değer ve inançlarına göre yargılamaya başlamasına neden olabilir. Bu durum azınlık olan grupların sorun yaşamasına ve baskı altında kalmasına yol açar. Çokkültürlü bir toplumda görülebilecek olan en önemli sorunlardan biri ırkçılıktır. (Rodoplu, 2014). Görüldüğü üzere çokkültürlü toplumda yaşayan insanların avantajları da dezavantajları da vardır. Çok kültürlü bir toplumda yaşayan birey farklı görüşlere açıktır. Farklı kültürlelere saygı duymayı, farklı dile ve dine sahip olan bireylerle aynı ortamda yaşamayı ve farklılıklara saygı göstermeyi bilir. Tüm bunların yanında çok kültürlü bir toplumda yaşamının muhakkak ki beraberinde getirdiği olumsuzluklar ve zorluklar da vardır. Birey çok kültürlü bir toplumda kimlik sorunu yaşayabilir, kendini yaşadığı toplumdan biri olarak görmeyebilir, sırf toplumdan dışlanmamak adına toplumda çoğunluğu oluşturan grubu veya inancı seçmek zorunda kalabilir.

Farklılıkları bastırarak, toplumları tekkültürlü olarak algılamak belirli sorunlara neden olur. Kültürel anlamda aynı özelliklere sahip olduğunu savunan her toplum, küresel anlamda kabul görmüş olan çokkültürlülük olgusunun yanında uluslar arası arenada savunmasız kalacak ve aynı zamanda kendini yalnız bırakmaya mahkum etmiş olacaktır. Günümüzde ekonomik ve siyasal yönden dışa kapalı bir toplum yapısına sahip olmak imkansız hale gelmiş, dışa açılmak için güçlü bir kültürel etkileşim kurma adeta mecburi hale gelmiştir. Dışardan gelen kültürlelere karşı hoşgörülü olmak durumunda olunan bu durumda, yaşadığımız toplumun içindeki kültürleri bastırmaya çalışmak anlamsız olacaktır (Özyurt, 2005). 1971 tarihli Kanada Çokkültürlülük Yasası tekkültürlülük paradigmasından çokkültürlülük paradigmasına geçişin öncü adımlarından biri olmuştur (Modood, 2014). 1980'lerden itibaren "çokkültürlülük" kavramının akademik çalışmalarda, insan hakları politikalarında ve sosyal bütünleşme politikalarında giderek daha sık kullanıldığı gözlemlenmektedir. Çokkültürlü toplum kavramı, "bir dizi dini, dilsel ve etnik aidiyetlere sahip grupları içinde barındıran" toplumları ifade eder (Carlson ve Rabo, 2011) ve giderek bu toplumlara eğitim, kültür, sosyal hizmetler vb. alanlarda farklılıklara dönük politikalar geliştirme sorumluluğu yükleyen bir içeriğe kavuşur.

Çokkültürlü Eğitim

Çokkültürlülük ya da kültürel çoğulluk, tek kültürlülüğe karşıt çoğulcu bir kültürel anlayış

olarak kullanılmaktadır. Çokkültürlülük tartışmalarının ana temalarından birini eğitim oluşturur (Modood, 2014). Çokkültürlü eğitim tartışmalarına baktığımızda genel olarak iki görüş ortaya çıkmaktadır: Biri, eğitimi "ulusal kültüre" hizmet eden, ulusal birliği korumakla yükümlü belirli bir inanca dayalı olarak inşa edilmesi gerektiğini iddia eden egemen görüştür. İkinci görüş bu tip eğitimin mağduru olduğunu ve eğitimin asıl amacının öğrencilerin mensup oldukları etnik, dinsel, mezhepsel ya da kültürel kimliklerini öğretmek olduğunu ifade eder. İki görüş için de eğitimin amacı, ister politik ister dar toplum olsun, bir topluluğu yaşatmak ve onu olumlu bir biçimde sunmaktır. İki görüş de eğitimi araçsal açıdan ele alır ve tek kültürlü eğitimi savunur. Parekh'e göre, çokkültürlü bir toplum, bütün kültürlerine eşit hakları sağlamalıdır. Aksi takdirde yani eğitimde tek bir kültürün tarihi, dini, örf ve adetleri ve dili gibi özellikler baskın olarak öğretildiğinde çokkültürlülükten söz etmek mümkün olmayacaktır. Bu durumda insanlar, kültürünü eğitimde de yaşama, eğitim yoluyla kültürünü ve kültür öğelerini geliştirme, başka kültürlelerle etkileşimde bulunma gibi haklardan yoksun kalacaklardır. Çokkültürlü eğitim, müfredat ve öğrenme ortamlarının düzenlenişi yönünden, öğrencilerin diğer kültürlelere yönelik entelektüel merakını uyandıran bir eğitim olarak görülmelidir (Parekh, 2002). Parekh'in çalışması, tek kültürlülüğe karşı çokkültürlülük politikasının uygulanması, çokkültürlü eğitim tartışmaları, çokkültürlü eğitim tartışmalarından ortaya çıkan görüşler hakkında bilgiler sunmaktadır. Çokkültürlü bir toplumda yaşayan bütün toplulukların eşit haklara sahip olması gerekir. Eğitimde genellikle çoğunluk olan toplumun kültürü aktarıldığında çokkültürlü bir toplumdan söz etmek anlamsız olacaktır. Çokkültürlü bir toplumda özellikle eğitim alanında bütün kültürlelere eşit haklar verilmeli, tek bir kültürün baskın olmaması sağlanmalıdır. Farklı ırk, farklı etnik yapı ve sosyal gruplardan gelen öğrenciler için eğitim fırsatı oluşturma, okul ortamını yapılandırmayı amaçlayan eğitim çok kültürlü eğitimidir. Değişik kültürlerin bir araya gelmesi ve aralarındaki diyalogun geliştirilmesi tüm dünya ülkeleri için zorunlu olmuştur. Bundan dolayı uluslar arası arenada söz sahibi olacak etkili ve verimli vatandaşların yetişebilmesi eğitim anlayışına çokkültürlü eğitimin getirilmesiyle mümkün olacaktır (Bağcı, 2013). Çokkültürlü toplumların birlikte yaşaması ve birbirlerine saygı duymasını sağlayacak birinci adım çokkültürlü eğitimden geçer. Çokkültürlü eğitim imkanıyla kültürler arası iletişim de önemli ölçüde artmış olacaktır.

Çokkültürlü eğitimin gerçek amacı: demokratik bir toplumda her bir üyenin aynı anda birden fazla

bağlılık (aile, yerel topluluk, siyasi parti, din v.d.) duymasına izin verilmesiyle oluşur. Sadece bir bağlılığın (aidiyetin ve mensubiyetin) kabul edildiği ve çeşitli bağlılıkların yan yana gelişmesine izin verilmeyen toplumlar diktacı ve totaliter toplumlardır. Çokkültürlü eğitim politikası, "öteki"nin özne olarak tanınması politikasıdır. Demokratik bir eğitimin, olmazsa olmaz önemdeki koşullarından biri, demokratik bir kimlik siyasetidir. Böyle bir toplum farklı olanı cezalandırmaz, dışlamaz. Eğitimde çokkültürlülük tartışmaları, öğrenciyi istatistiksel bir kurgu olarak var olmaktan çıkarıp, cisimleştirmeye yönelik arayış içerisindedir. Kişinin, üyesi olduğu kültüre özgü hakların taşıyıcısı olması, ayrıca hukuk sisteminin herkese sağladığı haklardan yararlanabilmesi esastır (Habermas, 2002).

Farklı kültürel değerlere ait toplumların aynı eğitim ihtiyaçlarını karşılayan eğitim politikalarını ve uygulamalarını kapsayan eğitim, çokkültürlü eğitim olarak tanımlanır. Kültürlerarası eğitim, azınlık ya da çoğunluk durumundaki toplulukların ve farklı kültürlere ait olan insanların birbirleriyle etkileşimini sağlamayı öğreten eğitim politikalarını ve uygulamaları kapsamaktadır. Kültürlerarası eğitim, farklılığı ve çeşitliliği hoşgörüle kabul ederek her gurubun kimliğini koruma amacını taşımaktadır (AGİT, 2009). Toplumu oluşturan her grup, azınlık veya çoğunluk olsun toplumun gözünde aynı değere ya da haklara sahip olmalıdır. Durum böyle olduğu takdirde toplumu oluşturan her grup birbiriyle iletişim ve etkileşim halinde olabilecek ve hoşgörü içinde yaşayabilecektir.

Eğitimde çokkültürlülüğün en önemli amacı, farklı kültüre sahip olan bireylerin birbirlerinin kültürlerini tanımaları ve birbirlerinin kültürlerine saygı duymalarını sağlamaktır. Bireyler; yaşadıkları bölge, geçmişleri, sosyo-ekonomik durumlarına göre farklı kültürlere sahiptirler. Kişiler arası etkileşimde temel özellikler kültür, din, dil, statü, etnik köken gibi farklılıklar önemli rol oynar. Bu farklılıklar konusunda eğitilen bireyler gelecekte küresel toplumda etkin vatandaşlar olarak yerlerini alacaklardır. Aynı zamanda çokkültürlü eğitim, yalnızca farklı etnik gruba, dine, sosyal sınıfa sahip olan bireyleri değil, farklı cinsiyete, üstün yeteneklere, zekaya sahip olan bireyleri de içine almaktadır. Bir diğer önemli nokta da eğitimde çok kültürlülüğe yer verilirken bireyin farklı kültürleri tanınmasının yanında kendi kültürünü de tanınması ve kendi kültürüne sahip çıkması amaçlanmaktadır. Eğitimde çok kültürlülükle bireylerde, kültürel farkındalık oluşturma, bakış açısı geliştirebilme, demokratik toplum yapısını anlayabilme, eleştirel düşünmeyi sağlama, insanlar arasında her çeşit ayrımcılığı reddetme gibi bilgi, beceri ve tutumların kazandırılması amaçlanmaktadır (Bağcı, 2013). Kültürel çoğulculuğa sahip olan toplumlarda

bireyler, hem kendi kültürleri, hem de aynı toplumda yaşayan diğer grupların kültürlerine aşina olacaklardır. Gruplar arası etkileşimde iyi iletişim kurabilecekler ve sosyal bilimlerin en önemli amacı olan "etkili vatandaş" veya "etkin vatandaş" olarak toplumda kendilerine yer edineceklerdir. Eğitimde çokkültürlülük, gelecek dönemlerde küreselleşme yolundaki dünyamızda "etkin vatandaş" yetiştirme ilkesinde önemli bir role sahiptir.

Kosova'da Çokkültürlü Eğitim

Kosova, birçok toplumun birlikte yaşadığı, çok dilli eğitimin gerçekleştirildiği bir ülkedir. Kosova'daki topluluklar uzun zamandan günümüze kadar birlikte yaşamışlar ve yaşadıkları dönemler içinde bazı dönemler dışında kendi anadillerinde eğitim alma hakkına sahip olmuşlardır. Bu topraklarda yaşayan topluluklar için, kendi anadillerinde eğitim almaları büyük önem ifade etmektedir (Ergül, 2009). Belirli dönemler dışında Kosova'da yaşayan topluluklar kendi dillerinde eğitim alabilmişlerdir. 1999 Kosova savaşına kadar bu durum yüksek öğrenime kadar kendi dilinde eğitim alabilme şeklinde karşımıza çıkar. Yüksek öğrenime devam etmek isteyenler için sadece çoğunluğu oluşturan Sırp dilinde yani Sırp dilinde eğitim alma durumu mevcuttu. Savaştan sonraki dönemden sonra ise Kosovayı oluşturan her topluluk yüksek öğrenim dahil olmak üzere kendi dilinde eğitim alma hakkına sahip olmuştur ki bu durum günümüzde de aynı şekilde devam etmektedir.

Kosova eğitim sistemi, 1999 Kosova savaşının ardından Kosova Geçici Yönetim Misyonu (UNMIK)'nin ve Arnavut, Boşnak, Türk ve daha önce himayesinde yaşadığı Sırp eğitim sistemlerinden oluşmaktadır. Kosova'da ilköğretim ve ortaöğretim sisteminin mevcut yapısı sekiz yıllık zorunlu eğitim sisteminden oluşmaktaydı. İlköğretim ve ortaöğretimde planlanan yeni yapıya göre zorunlu eğitim dokuz yıla (beş yıl ilköğretim ve dört yıl ortaöğretim) çıkarılmıştır. Birleşmiş Milletler Geçici Misyonu UNMIK, çok uluslu bir demokratik toplum geliştirmeyi amaçlamıştır. UNMIK yönetmeliği eğitim yasasında Kosova'da Arnavutça, Sırpça, Boşnakça ve Türkçe olmak üzere dört dilde eğitim yapılmaktadır. Eğitim yasasına göre Kosova'da her topluluk üniversite düzeyine kadar kendi anadilinde eğitim görme imkanından yararlanabilir (Pupovci, 2002). Kosova eğitim reformuyla birlikte, Kosova eğitim sisteminin özellik ve uygulamaları korunurken, son yirmi-otuz yıl içinde eğitim sistemlerinde meydana gelen gelişmelere ayak uydurmak önemlidir. Yeni gelişmelerin bazıları program, öğretim yöntemleri, yaşam boyu öğrenme, öğrenci merkezli öğretim, demokrasi eğitimi gibi konulardır. Kosova eğitim programları çeşitli ilkelere üzerine kurulmuştur. İlkelerin birincisi ve en önemlisi çoğulculuktur. Yeni eğitim programı Kosova toplumunun çoğulcu

ve çokkültürlü kompozisyonun yansımından meydana gelmektedir (Topsakal ve Koro, 2007).

Sosyal Bilgiler

Sosyal bilgiler insanları ve insanların yaşantılarını araştıran bir disiplinler topluluğudur. İnsan kendisini ve karşısındaki insanı anlamasına yardımcı olur. Sosyal bilgiler disiplinler arası ve çok disiplinli bir alan olduğundan dolayı sosyal bilgileri tanımlamak diğer disiplinleri tanımlamaktan daha zordur. Aynı zamanda sosyal bilgileri diğer disiplinlerden ayıran iki temel özelliği vardır. Birincisi vatandaşlık yeterliği kazandırmak, ikincisi disiplinler arası bir alana veya bütüncül bir alana sahip oluşudur. Sosyal bilgiler, sosyal ve insanla ilgili diğer disiplinlerden faydalanarak, insanın sosyal ve fiziksel çevresiyle etkileşimini zaman kavramı içinde inceleyen, küreselleşen dünyada yaşamla ilgili demokratik değerlere sahip, düşünen ve becerili demokratik vatandaşlar yetiştirmeyi amaç edinmiş bir alandır (Doğanay, 2006). Sosyal bilimleri oluşturan farklı disiplinlerin birleştirilmesiyle sosyal bilgiler öğretim programı ortaya çıkmıştır. Sosyal bilgiler tanımlarına baktığımızda:

- Öğrencileri sorumluluk sahibi vatandaşlar olarak yetiştirmek
- Sosyal bilim disiplinlerinden seçilmiş bilgilere göre öğrencilere toplumsal yaşamla alakalı bilgi, beceri, tutum ve değerler kazandırmak
- Sosyal konularda vatandaşlık becerilerinin kullanımı amacıyla sosyal ve beşeri bilimlerde yer alan kavramların disiplinler arası uyumunu kavratmak
- Öğrencilerin sosyal yaşama uyumu ve sosyal sorunlara çözüm üretmesi için gerekli bilgi, beceri, tutum ve değerleri kazandırarak, sosyal bilimlerin bulgularını bütünleştirip onların düzeylerine göre sunmak
- Bireyin toplumda kendine yer edinebilmesi veya kendini toplumun bir parçası olarak görebilmesi amacıyla; tarih, coğrafya, vatandaşlık, felsefe, sosyoloji, psikoloji, antropoloji v.d. sosyal bilim ve vatandaşlık konularını oluşturan; bireyin sosyal ve fiziki çevresiyle etkileşimini geçmiş, bugün ve gelecek bağlamında inceleyen ders programıdır (Bilgili, 2010).

Sosyal Bilgiler Öğretiminin Amaçları

Çoğulcu toplumlarda bireylerin sahip olması gereken özellikler; bilgi, sosyal ve beşeri bilimler, güncel olayların gözlenmesi, birey ve toplum ihtiyaçlarına göre ortaya çıkar. Sosyal bilgiler öğretiminde amaçlar; Bilgiye ilişkin amaçlar, beceriye ilişkin amaçlar (çalışma, düşünme, kişiler

arası ve grup becerileri), değerlere ilişkin amaçlar, sosyal katılıma ilişkin amaçlar ve ulusal amaçlar olarak sıralanmıştır (Öztürk, 2011). Sosyal bilgilerin amaçları şu şekilde sıralanabilir:

- Öğrencilerin içinde buldukları toplumun kültürel yapısını ve değerlerini bilmesini sağlayarak iyi bir vatandaş olmalarına katkıda bulunmak,
- Milli ve evrensel değerler, temel sosyal kuruluşlar hakkında öğrencileri bilgilendirerek onların bilgi, beceri, tutum ve değerler kazanmasını sağlamak,
- Öğrencilerin bireysel ve sosyal problemlerin farkında olma, karar verme ve sorun çözme aşamalarının geliştirilmesini sağlamak (Bilgili, 2010).

Demokratik bir toplumda etkin bir üye konumuna sahip olan bireylere bilgi, beceri ve değerlerle ilgili nitelikler kazandırmak amaçlar arasındadır. Sosyal bilgilerin amaçları ulusal ve evrensel olmak üzere iki boyutta ele alınabilir. Bundan dolayı sosyal bilgilerin, demokratik politik süreç gelişimine katkıda bulunduğunu söylemek yerinde olacaktır (Doğanay, 2006). Sosyal bilgilerin hem bireysel hem de toplumsal amaçları vardır. Bireysel amaçlara baktığımızda; kendi sorumluluklarının farkında olma, hak ve görevlerini bilme, milli değerlerin farkında olma, karar verme, problem çözme gibi becerileri içerdiğini görüyoruz. Toplumsal amaçlar ise, kişiler arası ilişki kurma, grup içinde yer alma, sosyal hayata uyum sağlama, evrensel değerleri bilme v.d. amaçları içermektedir.

Sosyal Bilgilerin Yaplandırılması

Sosyal bilgiler dersi öğrencinin sosyo-ekonomik, çevresel ve küresel, ulusal ve küresel anlamda kendisini ve çevresini, yaşadığı toplumu, ülkeyi ve dünyayı tanıma, sorunların farkında olma ve problem çözme açısından temel derstir. Sosyal bilgiler dersi, sosyal yaşamla doğrudan bağlantılı olduğu için hem birey hem de toplum bakımından oldukça önemlidir. Günümüz öğrencisinin hem kendi çevresinin, toplumunun ve ülkesinin yaşadığı problemleri bilme, düşünme ve çözüm yolları üretmesi, hem de günümüzde hızla gelişen ve değişen bilgi ve iletişim teknolojilerini takip etmesi beklenmektedir. Öğrenci, bilgi kaynaklarına nasıl ulaşabileceğini, onları nasıl kullanabileceğini ve bulduğu kaynaklar doğrultusunda nasıl yorumlarda bulunacağını, bilgiyi kolay, etkili ve kalıcı olarak nasıl öğrenebileceğini bilmelidir (Duman ve İkiel, 2002). Sosyal bilgiler, sosyal yaşamla doğrudan bağlantılıdır. Bireyin hem kendi yakın çevresi, hem de uzak çevresini tanıma ve anlamasına aracılık eder. Bireyin düşünmesini, sosyal sorunlar karşısında çözüm yollarını üretmesini, karar verme becerisini geliştirebilmesini amaçlar. Dünyaya ayak uydurabilmek için yenilikleri takip etmesi

gerektiğini savunur. Bilgiye ulaşma, bilgiyi ayıklama ya da hangi bilgilerden yararlanacağını bilmek, ulaştığı bilgiler ışığında yorumda bulunabilme ya da yeni bilgiler üretebilme öğrenciye sosyal bilgiler konularıyla kazandırılabilir.

Teknoloji ve bilimdeki gelişmeler eğitim sistemlerinin de değişmesine neden olmuştur. Gelişim ve değişim içinde bulunan dünyamız yenilikleri takip eden ve kendi sorumluluklarının farkında olan bireylere ihtiyaç duyar hale gelmiştir. Bu durum öğrenme anlayışının değişmesini sağlamıştır. Bilginin bireye doğrudan aktarılması yetersiz hale gelmiştir. Toplumların diğer toplumlarla yarışabilir duruma gelmesi için de eğitimciler büyük rol düşmektedir. Geleneksel yöntemlerden yeni yöntemlere geçiş sağlanmalı, bireyler arası etkileşime önem verilmelidir. Öğrenme ortamları sosyal etkileşim içerisinde olmalı, çevreden edinilen bilgi ve bireyin kendi bilgi ve becerisiyle oluşturulmalıdır (Ünal ve Çetinkaya, 2009). Günümüzün değişen ve gelişen dünyasında yenilikleri takip etmek kaçınılmaz hale gelmiştir. Yenilikleri takip etme zorunluluğu bireyi iyi bir vatandaş olarak yetiştirme amacını güden eğitim için de olmazsa olmaz denebilecek durumdadır. Düşünen, akılcı bireyler yetiştirmek ve bu bireyleri topluma kazandırmak toplumların hayatta kalabilmesi ve varlığını devam ettirebilmesi için temel amaç haline gelmiştir. Düşünen ve becerili bireyler yetiştirmeyi amaç edinen sosyal bilgiler konuları bu hedefe ulaşmaya hizmet etme gücüne sahiptir.

Sosyal Bilgiler dersi öğretiminde yapıcı öğrenme kuramının ilkelerine göre hareket edilmelidir. Yapıcı öğrenme kuramının ilkeleri şu şekildedir:

1. Öğrencilerin daha önceden yaşamış oldukları deneyimlerden yola çıkılarak bir konu seçilir. Gerçek yaşamda problem oluşturan bir durum ele alınır ve çözüm yollarının düşünülmesi yoluna gidilir. Bu aşamada tümdengelim yöntemi uygulanır. Öğrenciler bütün fikirlerle yüz yüze getirilir, dersler küçük bilgiler olarak sunulmaz.
2. Tartışma ortamı yaratılarak çözüm yolları aranmaya başlanır. Öğretmen rehber ve model rolünü üstlenirken, öğrenciler kendi bakış açılarına göre düşüncelerini aktarma ve tartışarak problem durumuna çözüm yolları bulma yoluna giderler.
3. İşbirliğine dayalı olarak küçük grup çalışması yapılır, bireysel olarak hareket edilmez. Küçük grup çalışmasıyla problem teşkil eden durum çoklu öğrenme-öğretme yöntemlerine göre, çoklu bakış açılarına göre işlenir. Problem teşkil eden durumun daha önceden belirlenen projesi veya bir

kısmı araştırılmak ve incelenmek üzere küçük çalışma gruplarına dağıtılır.

4. Çalışmanın sonucunda düşüncelerin paylaşımı ve tartışılması bölümüne geçilir. Küçük çalışma grupların elde ettikleri ve tamamladıkları projeler sunum sırasına göre diğer gruplara aktarılır. Burada bilgiyi bilmek değil, bilgiyi mantıksal yönden yapılandırmak ve bu bağlamda mantıklı yorumlar yapabilmek için farkındalığı öğrenme yaşantısına aktarmak önemlidir.
5. Öğretmen öğrencilerin nasıl performans gösterdiğine ve ürettiklerine bakarak değerlendirme yapar. Öğrencilerin değerlendirilmesi günlük olarak ders etkinlikleri ortamında yani öğrenme süreci içerisinde, aynı zamanda öğretmen ve gruplar şeklinde de yapılabilir (Duman ve İkiel, 2002).

Küçük çalışma gruplarının projeleri toplanır ve farklı çalışma gruplarına dağıtılır. Böylece öğretmen, öğrencilerin birbirlerinin farklı bakış açılarını ve bilgiyi yapılandırmalarını, yöntem ve stratejilerini görmelerini sağlar. Her grup diğer grupların problem teşkil eden duruma karşı düşüncelerini ve yorumlamalarını öğrenmiş olurlar. Öğrenme-öğrenme sürecinde öğrencilerin bağımsız, aktif ve katılımcı olmalarını sağlamak için yapıcı kuram ilkelerine göre bir ders planı oluşturulmuştur. Bu ders planı şu şekildedir:

1. Gerçek hayatta karşılaşılan bir problem durumu seçilir.
2. Problem durumuna çözümler bulmak maksadıyla küçük tartışma grupları oluşturulur, tartışma platformu sağlanır. Öğretmen rehber görevindedir.
3. Küçük grup çalışmalarının konuyla ilgili kendi düşüncelerini açıklamaları için sunum yapmaları sağlanır.
4. Son aşamada mantıklı bir yapılandırmanın nasıl olacağı, her grubun çalışmasının paylaşılması, tartışılması ve değerlendirilmesi yapılır (Duman ve İkiel, 2002).

Görüldüğü üzere anlamlı öğrenmenin sağlanması için öğrencilerin yaparak ve yaşayarak öğrenmesi temele alınmalıdır. Aynı zamanda örnekler sürekli olarak günlük hayatta karşılaştığımız ve ders ortamına getirdiğimiz örnekler olmalıdır. Gerçek hayatta karşılaştığımız sorunları ders ortamına getirmek öğrencinin ilgisini arttıracak, aynı zamanda problem çözme becerisini kazandıracaktır. Gerçek hayatımızda, her gün karşılaştığımız şeyleri sınıf ya da ders ortamına getirmek için en uygun ders konuları da sosyal bilgiler dersi içerisinde yer almaktadır. Dolayısıyla çokkültürlü eğitim ortamına sosyal bilgilerin kazandırılması yerinde bir karar

olacaktır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çokkültürlü toplumun bir üyesi olmak her ne kadar zor ve meşakkatli bir iş olarak görünse de aslında bir çeşit zenginliktir. Önemli olan çokkültürlü bir toplumda yaşayan bir birey olarak bunun farkında olabilmektir. Muhakkak ki tekkültürlü bir toplumda doğup büyümüş ya da yaşamış bir birey, çokkültürlü bir toplumda yaşamamanın ne demek olduğunu kolay kolay kavrayamaz. Halbuki çokkültürlü bir toplumda büyüyen birey, tekkültürlü bir toplumda yaşamak ya da hayatını devam ettirmek durumunda kaldığında o topluma daha kolay ayak uydurabilir veya uyum sağlayabilir.

Çokkültürlü bir toplumda yaşamayı öğreten en önemli adım eğitimidir. Çokkültürlü eğitimle toplumu oluşturan her topluluk ya da grup kendi dilinde eğitim alma hakkına sahip olur. Toplumu oluşturan her grup, sayı farkı gözetmeksizin önce kendi kültürüne hakim olmalı, ondan sonra kendi kültürünü devam ettirebilme hakkına sahip olmalıdır. Kendi kültürüne hakim olan ve kendi kültürünün sürdürülmesini sağlayan grup muhakkak ki diğer kültürleri de öğrenmeye açık olacaktır. Aksi takdirde kendi kültürünü devam ettirebilme hakkına sahip olmayan bir topluluk, mecbur kaldığı için başka bir kültürün bireyi olarak kendine toplumda bir yer edinmeye çalışacak ya da kendi kültürüyle yaşayarak hayatını sürdüremediği için ona bu hakkı vermeyen halkına veya ülkesine düşman kesilecektir. Ona bu hakkı vermeyen kültür veya kültürler arasında yok olup gidecektir.

Kültürel çoğulculuk dediğimizde aklımıza Kanada örneği gibi bir örnek gelse de son yıllarda dünya sahnesinde oldukça konuşulmuş olan Kosova örneği de aklımıza gelen örnekler arasında yerini aldı. Geçmişten günümüze kadar çokkültürlü bir yapıya sahip olan bu ülke bilindiği üzere Balkanlarda önemli bir konuma sahip bulunuyor. Kosova'nın önemini arttıran en önemli unsur da çokkültürlü bir yapıya sahip olmasıdır. Eski tarihlerden günümüze kadarki döneme baktığımızda belirli dönemler hariç Kosova'da yaşayan toplulukların kendi anadilinde eğitim alma hakkına sahip olduğunu görüyoruz. 1999 Kosova savaşı öncesine baktığımızda yüksek öğrenim seviyesine kadar her topluluğun kendi anadilinde bir şekilde eğitim aldığını söyleyebiliriz. 1999 dönemine kadar Sırp yönetimi altında bulunan Kosova'da her manada çokkültürlü bir toplumun sahip olması gereken haklar uygulanmasa da eğitim için bütün toplulukların bir şekilde veya belirli bir dereceye kadar kendi dilinde eğitim alma hakkına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Kosova savaşı sonrasında ise eğitim alanında Kosova toplumunu oluşturan bütün toplulukların kendi anadilinde yüksek öğretim dahil olmak üzere eğitim alabildiğini görüyoruz. Günümüz Kosova eğitim sisteminde bu

durum aynı şekilde devam etmektedir.

Günümüz dünyasının en önemli amaçlarından biri farklı dil, din, kültür v.d. unsurlara rağmen her ortama kolay uyum sağlayan, kolay ayak uydurabilen birey yetiştirmektir. Bunu sağlamanın ilk adımı da eğitimden geçer. Eğitim aracılığıyla sağlanan sosyalleşme bireyleri yeni görünüm alan toplumsal ilişkilere hazır hale getirmelidir. Artık geçmiş yüzyılların etnosentrik ve tekkültürlü eğitim paradigması yerini çok dilli ve çokkültürlü bir eğitim paradigmasına bırakmalıdır (Özyurt, 2008). Çağımız dünyasına ayak uydurabilmek için en önemli konular da eğitimle sosyal bilgiler konuları içerisinde verilir. Sosyal bilgiler insanın sosyal çevresiyle ilişkilerini inceleyen, demokratik değerleri kapsayan bir bilim alanıdır. Düşünen ve becerili olan bireyler yetiştirmeyi amaçlar. Sosyal bilgilerin en önemli amacı olan etkin vatandaşlık yetiştirme amacının kazandırılmasında çokkültürlü eğitimin büyük bir öneme sahip olduğu bir gerçektir. Etkin vatandaşlığın gerekliliklerinin başında olan kendi haklarını bilme, sorumluluklarının farkında olabilmeye, vatandaşlığın görevlerini yerine getirebilme sosyal bilgiler eğitimiyle sağlanabilir. Kosova eğitimine baktığımızda sosyal bilgiler konularının şu ya da bu şekilde yurttaşlık, tarih gibi derslerin konularında yer aldığını söyleyebiliriz. Fakat sosyal bilgilerin esas amacı olan etkin vatandaşlık veya etkili vatandaşlık yetiştirmek gereğini yerine getirmek bu ders konularıyla ne kadar mümkün olabilir tartışmalı bir konudur. Etkin vatandaş, farklı görüşlere açık, değişik kültür, din ve dillere saygı gösteren, gerekli durumlarda aynı ortamı paylaşabilecek yani bütün farklılıklara rağmen herkesi eşit görebilecek vatandaş anlamına gelmektedir. Toplumsal yaşamla ilgili tüm bu bilgi, beceri ve değerler sosyal bilgiler dersiyle bireylere kazandırılabilir. Dolayısıyla vatandaşlık yeterliliği kazandırmak için Kosova eğitim programına yeni bir alan olarak sosyal bilgiler programının getirilmesi fikri yerinde bir karar olacaktır. Böylece eğitim desteğiyle çokkültürlü bir toplumda yaşayan fakat bunun ne kadar büyük bir zenginlik olduğunun farkına varamayan bazı bireyler sosyal bilgiler konularıyla bu durumun belirli ölçüde farkına varmış olacaklardır.

Sosyal Bilgiler eğitimi almış olan öğrenciler;

- Kosova toplumunu ve bu toplumu oluşturan toplulukları (etnik unsurları) ontolojik varlıklar olarak değil, etkileşim halindeki tarihsel/kültürel olgular olarak görür.
- Kendi topluluğunun kültürü ve tarihi hakkında bilgi sahibi olduğu gibi, Kosova toplumunu oluşturan diğer topluluklar hakkında da bilgi sahibidir.

- Her çeşit etnosentrizme, kültürel narsizme ve kültürel hegemonyaya karşıdır.
- Toplumsal değerleri, tüm insanların ve tüm kültürlerin katkısı ile oluşturmaya çalışır. Dolayısıyla demokrasinin gelişiminde diyalogun önemini bilir.
- Yerel, ulusal, bölgesel ve küresel ölçekte dayanışmayla dünya sorunlarını etkili ve hızlı şekilde çözebilir. Bu nedenle birey aktif vatandaşlığı geliştirmeye çalışır (Bu öneriler, Özyurt, 2009 esas alınarak geliştirilmiştir).
- Ait olduğu topluluk dışında Kosova toplumunu oluşturan bütün topluluklara karşı saygı ve hoşgörü çerçevesinde yaklaşmayı öğrenir.
- Bireyi ait olduğu topluluğa göre değil, taşıdığı vasıflara göre değerlendirir.
- Hem kendi topluluğunu oluşturan bireylerle hem de bütün toplumu oluşturan bireylerle iyi ilişkiler kurar ve sürekli etkileşim halindedir.
- Kendi kültürünün yanı sıra farklı kültürler hakkında bilgi sahibi olur ve onlara olumlu tutum geliştirebilir. Aynı zamanda başka toplumların da kültürlerini tanımaya ve anlamaya açıktır.
- Toplumu oluşturan bireyler arasında etkileşim kurar ve siyasal ile ekonomik bütünlüğün sağlanmasında önemli rol oynar.
- Kosova toplumunu oluşturan bütün toplulukların bilincinde olur ve bunu kabul eder. Barışçıl bir ortamın sağlanmasına katkıda bulunur.
- Kendisini ait olduğu topluluğun bir parçası olarak değil, öncelikle ait olduğu toplumun yani Kosova'nın bir parçası olarak görür ve kendini bu şekilde tanıtır. Yerel ve ulusal alanlarda kendini tanıtırken "Arnavut, Türk, Boşnak" gibi kelimeleri kullanmak yerine "Kosovalı" kelimesini kullanır ve Kosovalılık bilincinin kazanılmasına katkıda bulunur.

KAYNAKÇA

AGİT (2009). "İlkokul ve Ortaokul Eğitim Sistemleri İçinde Kosova'da Çoğunluk Toplumuna Ait Olmayan Toplulukların Konumu" İnsan Hakları ve Topluluklar Departmanı Raporu. Kosova: Yayınlanmamış belge.

Bağcı, İkrâm. (2013). "Çok Kültürlü Eğitim ve Önemi". Erişim Tarihi: 5 Mart 2017, <http://m.milatgazetesi.com/cok-kulturlu-egitim-ve-onemi-makale-46241>

Bilgili, A. S. (2010). Geçmişten Günümüze Sosyal

Bilimler ve Sosyal Bilimler. Bilgili, A. S. (Editör). "Sosyal Bilgilerin Temelleri". Ankara: Pegem Akademi.

Carlson, M. ve Rabo, A. (2011). "Giriş", (İç.) "Çokkültürlü Toplumlar da Eğitim: Türkiye ve İsveç'ten Örnekler". Derl. M. Carlson, A. Rabo, F. Gök. İstanbul: Bilgi Üniversitesi yayımları.

Doğanay, Ahmet. (2006). Sosyal Bilgiler Öğretimi. C. Öztürk (Editör). "Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi". Ankara: PegemA Yayıncılık.

Duman, B. ve İkiel, C. (2002). "Yapıcı Öğrenme Kuramına Göre Sosyal Bilgiler Öğretimi". Erişim Tarihi: 18 Mart 2017, <http://web.firat.edu.tr/sosyalbil/dergi/arsiv/cilt12/sayiyi2/245-262.pdf>

Ergül, H. F. (2009). "Kosova'da Türkçe Eğitim ve Sınıf Öğretmeni Yetiştirme İhtiyacı". Erişim Tarihi: 10 Mart 2017, http://www.zgefdergi.com/Makaleler/932622269_13_04_Ergul.pdf

Gökalp (2013). Kültür ve Toplum. N. Suğur (Editör). "Sosyolojiye Giriş". Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Habermas, Jürgen. (2002). "Öteki" Olmak "Ötekiyle Yaşamak", (Çev. İlknur Aka). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kongar, Enre. (2017). "Küreselleşme, Mikro Milliyetçilik, Çok Kültürlülük, Anayasal Vatandaşlık". Erişim Tarihi: 17 Şubat 2017, https://www.kongar.org/makaleler/mak_ku_m.php

Modood, Tariq. (2014). "Çokkültürlülük", (Çev. Yılmaz İsmail). Ankara: Phoenix Yayınları.

Özhan, İmran. (2006). "Farklılaşmanın Özel Görünümleri Olarak Çokkültürlülük ve Çokkültürlülük". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Öztürk, Cemil. (2011). Sosyal Bilgiler: Toplumsal Yaşama Disiplinlerarası Bir Bakış. C. Öztürk (Editör). "Sosyal Bilgiler Öğretimi". Ankara: Pegem Akademi.

Özyurt, Cevat. (2005). "Küreselleşme Sürecinde Kimlik ve Farklılaşma". İstanbul: Açılımkitap.

Özyurt, Cevat. (2008). Küreselleşme, Ulusal Eğitim ve Siyasal Toplumsallaşma. M. Safran & D. Dilek (Editör). "21 Yüzyılda Kimlik, Vatandaşlık ve Tarih Eğitimi". Ankara: Yeni İnsan Yayınevi.

Özyurt, Cevat. (2009). Küresel Vatandaşlığın Gelişimi, İmkânı ve Küresel Değerler Eğitimi. "I. Uluslararası Avrupa Birliği Demokrasi, Vatandaşlık ve Vatandaşlık Eğitimi Sempozyumu Bildiriler Kitabı". Ankara: Pegem-A Yayınları. Erişim Tarihi: 3 Nisan 2017, <https://s3.amazonaws.com/kaynakca/beat279e-fde1-4c41-bab0-74d39697ab78/292933.pdf>

Parekh, Bhikhu. (2002). "Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek". (Çev. Bilge Tanrısever). Ankara: Phoenix Yayınları.

- Pupovci, Dukagjin. (2002). "Teacher Education System in Kosovo". Erişim Tarihi: 10 Mart 2017, <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.467.5570&rep=rep1&type=pdf>
- Rodoplu, U. E. (2014). "Olumlu ve Olumsuz Yöneliyle Çokkültürlülük". Erişim Tarihi: 15 Şubat 2017, <http://akademikperspektif.com/2014/12/16/olumlu-ve-olumsuz-yonleriyle-cokkulturluluk/>
- Topsakal, C. ve Koro, B. (2007). "Kosova'da Yaşayan Türkçe Eğitim". Prizren: Bay Yayınları.
- Ulusoy, Yılmaz. (2015). "Çok Kültürlü Yaşam". Erişim Tarihi: 14 Mart 2017, <http://www.yilmazulusoy.com/tr/makaleler/cok-kulturlu-yasam>
- Ünal, Ç. ve Çelikkaya, T. (2009). "Yapılandırmacı Yaklaşımın Sosyal Bilgiler Öğretiminde Başarı, Tutum ve Kalıcılığa Etkisi (5. Sınıf Örneği)". Erişim Tarihi: 24 Mart 2017, <http://e-dergi.atauni.edu.tr/ataunisobil/article/view/1020002659/1020002651>